

RECENZE — ANOTACE

Marian Váross: Úvod do axiologie; Epoque, Bratislava 1970, 354 stran.

Rukopis této knihy byl dokončen v únoru 1949. Jako důvod, proč se teprve po tak dlouhé době k rukopisu vrátil, jej doplnil a připravil pro tisk, uvádí autor, že problémy axiologie se staly v marxismu náležitou součástí filosofického bádání. Kolektiv autorů sovětské publikace „Problém hodnoty ve filosofii“ (Moskva—Leningrad 1966) konstatoval, že zanedbávání axiologie v marxismu jen oslabovalo jeho pozice. Mimo to chce autor při své práci v oboru estetiky navazovat na definice obsažené v této knize.

Várossův spis vyplňuje citelnou mezeru ve slovenské filosofické literatuře, v níž až dosud chyběl spis, jednájící systematicky o problémech axiologických. Városova kniha navazuje aspoň částečně na můj spis „Poznání, hodnocení a tvoření norem“ (Ostrava 1947), který sledoval tehdy v české filosofické literatuře v podstatě též cíl, jako Várossův „Úvod do axiologie“ v literatuře slovenské. Stejně jako já předesílá Váross vlastnímu řešení problémů axiologických historií těchto problémů ve filosofii západního kulturního okruhu, bohužel méně obsažnou než je moje. Nejde jen o to, že Váross věnuje této historii pouze 89 stran, kdežto já 130, rozhodující je, že Váross nesleduje tu jen vývoj problémů týkajících se základních pojmů axiologických: hodnocení a hodnoty, jak činím já, nýbrž všímá si i vývoje problémů etických, částečně i estetických a ekonomických. Je přirozené, že stručná historická část nestačí pak zachytit ani letmo vývoj problematiky tak široké.

Velmi pěkné a správné je Városovo vysoké cenění filosofie starověké (na str. 24—25). Označení Voltaira za materialistického monistu je nesprávné; Voltaire byl přece deista. Pokud se týče Kanta, Váross si neuvědomuje, že již v „Kritice čistého rozmyslu“ jsou naznačeny zásady Kantových dalších „Kritik“, takže Kant v pozdějších svých spisech svůj světový názor jen rozvádí, ale nijak podstatně nemění. Kantovi šlo přece od počátku mimo jiné o smír náboženské víry s poznáním vědeckým.

Předností Városova zpracování historické části oproti mojí je, že si všímá blíže Alexia Meinonga, že pojednává též o Williamu Sternovi a o málo známém, ale velmi obsažném a důkladném díle E. Heydeho „Wert. Eine philosophische Grundlegung“ (1926). Navíc jedná Váross o axiologii Wilbura Marshalla Urbana, jenž svým spisem „Valuation, its Nature and Laws“ (1909) přenesl axiologii s jejími problémy z Evropy do USA. Kromě toho referuje též o axiologii Gewitta H. Parkera, Wolfganga Köhlera, Ray Lepleyho a S. C. Peppera. Tak doplňuje Váross vhodně moje historické pojednání.

Podrobněji než já, zabývá se Váross axiologií Samuela Alexandra, na niž ve svém díle navazuje. Blíže všímá si též názorů Johna Lairda. Stručně pojednává o axiologii C. E. M. Joada a podrobněji o pracích A. Campbella Garnetta, pocházejícího z Austrálie, jenž (shodně se Samuelem Alexandrem) považuje hodnoty za terciární kvality. Ne zcela vhodně končí Váross svůj historický výkladem názorů Nikolaje O. Losského, jenž opírá svou axiologii o teologii.

Celkem možno říci, že Városova historie axiologických problémů místy vhodně doplňuje moji. Postrádnám tam však pojednání o myslitelích pro axiologii nesmírně významných: J. St. Millovi, Herbertu Spencerovi a Haraldu Höffdingovi. O naší české axiologické literatuře zmiňuje se Váross jen příležitostně v dalších částech spisu.

Tam všímá si Váross metodologických problémů, axiologického subjektu, hodnotícího aktu, druhů hodnocení, definice hodnoty, druhů hodnot, vztahu hodnoty a normy, hierarchie hodnot a kritérií hodnoty.

Třebaže Váross uznává, že hodnocení je konfrontací subjektivních potřeb a zájmů s povahou objektů (103), nechce přijmout vztahovou teorii hodnot, protože prý nedovede rozlišit hodnocení a hodnotu; obojí je jí vztahem mezi subjektem a objektem. Váross si tu neuvědomuje, že hodnocení je v podstatě aktem kognitivním, konstatacím reálný nekognitivní vztah určitého subjektu s objektem, jímž je právě hodnota, např. zvýšenost pokrmů. I když hodnotíme komplex kognitivních vztahů, např. vědu, je tu zjevně rozdíl mezi hodnotou a hodnocením zachován. Věda je kulturní skutečností, jejíž hodnota pro lidský kolektiv je určována aktem hodnocení. Váross se snaží uniknout domnělé nesnázi tím, že vztah a kvalitu nepovažuje za pojmy souřadné (105), protože kvalita je geneticky podmíněna určitým vztahem, který je jí nadřazen. Řešení nachází v souvislosti mezi hodnotovými kvalitami a funkcemi hodnoceného objektu a považuje hodnoty za kvality objektových funkcí. Za hodnotu považuje Váross vlastnost objektu, jak se jeví z hlediska aplikovaných norem a angažovaných hodnoticích funkcí (107). Jako příklad uvádí moje tvrzení, že nějaká báseň je špatná, je možné jen za předpokladu, že mám poznání, představu nebo pocit, jak má dobrá báseň vypadat.

Váross se mylně domnívá, že hodnocení se děje vždy vzhledem k nějaké normě a že normy jsou hodnotám funkčně a geneticky nadřazené (291). Jsou přece častá bezprostřední hodnocení na základě citu; konána jsou sice rovněž soudem, ale soud v takovém případě vyjadřuje pouze to, co citově prožíváme. Kde by se vzaly normy, kdyby nebyly vytvořeny na základě hodnocení? Hodnocení je prius, norma je posterius.

Váross si dále vůbec neuvědomuje fakt, právě v současné estetice často zdůrazňovaný (např. Pareyson, Mukařovský), že velcí umělci rozbíjejí platné estetické normy a tvoří svá díla v úplném rozporu s nimi. Váross se domnívá, že kultivovaná osobnost hodnotí podle četných náročných a diferencovaných norem (310). Ve skutečnosti geniální umělci, právě tak jako geniové mravní, odmítají staré a vytvářejí nové normy na základě svého vlastního hodnocení.

Várossovo popírání souřadnosti základních logických kategorií je víc než problematické. Kvality nelze redukovat na vztahy. Kvality fyzického světa jsou vnímatelné smysly, vztahy nikoliv; kvality (sekundární) nelze vyjádřit soudy (mluvit slepému o barvách), vztahy ano. Ani vlastnosti psychické (např. trudnomyslnost) nelze považovat za pouhé vztahy, i když se projevují ve vztazích.

Kromě toho Váross příliš akcentuje subjektivní moment při hodnocení. Je nepochybné, že existují pro nás hodnoty (aspoň potenciální), které neznáme, nebo které zapíráme, nebo které jsou nám nepřijemné: např. neznámé nebo nepřijemné léky, operace apod. Záleží tu zjevně na objektivním vztahu k našim základním bytostným tendencím. O mně, podobně jako o každém zastánci vztahové teorie hodnot, Váross tvrdí, že nutně dospívám k rozporu se sebou samým (229). To je zcela nesprávné. Moje dva výroky, které Váross na doklad svého tvrzení cituje na str. 229: „Podstata hodnoty . . . nespočívá v kvalitě, ale ve vztahu“ a „lék není hodnotný proto, že je požadován, ale je požadován proto, že je hodnotný“, nejsou logicky sporné a zcela dobře se shodují. Podle Várossa z toho, že uznávám, že pacientův vztah nerozhoduje o hodnotě léku, plyne, že uznávám, že hodnoty jsou kvality, existující nezávisle na tomto vztahu. Z toho, co říká, je zjevné, že nepochopil můj objektivní relativismus, který jsem se ve své knize snažil jasně vyložit. Váross se domnívá, že hodnota léku je kvalita, kterou mu přiznává každý subjekt, usilující o jeho hodnocení za completeness podmínek. Měl prý jsem se vyjádřit takto: určení hodnoty jako kvality závisí na úplnosti hodnotícího vztahu subjekt—objekt. Lék je hodnotný proto, že jeho sociální funkce je vysoce pozitivní a zůstává hodnotným i tehdy, když ho nějaký subjekt z neznalosti této funkce nepožaduje (230).

Kdybych se byl takto vyjádřil, dopustil bych se vědecké chyby, objektivně prokazatelné. Hodnota léku nespočívá přece ve společenském uznání této hodnoty, hodnocení léku se v medicíně mění (např. jodová tinktura, ba i penicilin jsou dnes níže hodnoceny než v době jejich vynálezu), nýbrž v kauzálním účinku na pacienty a ten se nemění s měnícím se hodnocením léku. Ať je lék nedocenen nebo přeceněn, jeho hodnota je objektivní a spočívá v jeho kauzálním účinku na pacienta. Hodnotou je pak lék vzhledem k základní tendenci člověka: být zdravý. Léky existují jako skutečnosti, i když nejsou známy ani požadovány: jejich objektivní hodnota je vědecky zkoumána podle jejich účinku, který má nejen svou kladnou, ale částečně i zápornou stránku. Čistě vztahová stránka hodnoty léku je zcela zjevná z toho, že týž lék, který je kladně hodnotný pro člověka postiženého určitou nemocí, může být indiferentní pro zdravého a může mít zápornou hodnotu pro pacienta postiženého chorobou jinou. Léky se předepisují podle povahy nemoci pacienta a lékař má vždy na mysli kauzální účinek léku na pacientův organismus. Zjevně zde jde o objektivní vztah léků k naší

bytotné tendenci: být zdrav. Vědecká axiologie musí nutně chápat hodnoty jako vnitřní, objektivní vztahy předmětů k našim základním tendencím. V tom není logický spor, ale vědecky prokázána pravda. Objektivní relativismus je jediným stanoviskem v axiologii, které je vědecky dokazatelné. Naproti tomu absolutismus axiologický je idealistickou spekulací. Ani subjektivismus není s vědou slučitelný, protože je v rozporu s determinovaností a obecnou zákonitostí světového dění.

Tím není řečeno, že by nebylo mnoho subjektivního a často zcela chybného hodnocení. Alkoholik hodnotí alkohol vysoce kladně, protože jeho organismus je naň navyklý a žádá si ho; zatím alkohol je pro něho hodnotou zápornou, protože jeho nemírné požívání ukracuje život a ohrožuje zdraví — a také alkoholik chce být především živ a zdrav. A tak třebaže se často ve svém hodnocení mýlíme a podléháme okamžitým citům, přece tu existuje reálně-objektivní vztah, který není nikterak nepoznatelný.

Jesilíže Váross na konci své knihy tvrdí, že hodnotící výroky mají menší stupeň pravděpodobné platnosti než výroky existenciální, nemá pravdu. I když člověk nevěděl o povaze a podstatě tepelné energie pranic, přece věděl bezpečně, že určité její kvantum je proň hodnotné, kdežto nedostatek i přemíra jsou zhoubné. Na základě životní praxe víme, které objekty jsou nám užitečné a které škodlivé. A praxe je přece základním kritériem pravdy. Podstata těchto objektů může nám být zcela neznámá. Jedů se užívalo již ve starověku, třebaže o jejich chemickém složení neměli lidé potuchy; o podstatě těchto jedů měli pak představy zcela fantastické. Protože hodnoty prožíváme citově, jsme si jimi často více jisti než pravdivostí výroků existenciálních. Omyl je ovšem i tu nasnadě, jed může být sladký. Várossův omyl souvisí tu s omylem svrchu zmíněným, že hodnocení se děje vždy vztahem k normě, zatímco většina hodnocení se děje bezprostředně na základě citů, nebo na základě ověřené praxe, nebo i na základě vědeckého výzkumu např. ve vědách technických a v medicíně.

Náš objektivismus neznamená ovšem nikterak popření činitele subjektivního. Jen vzhledem a z hlediska tendencí živých bytostí jsou určité věci, produkty kultury i společenské organizace hodnotnými. Základní omyl Várossův vzniká myslím tím, že nahrazuje, jak se zdá, pojem kauzality pojmem funkce a chápe realitu jako celek strukturou hierarchizovaných struktur (231). Vyjádříme-li se pojmem funkce, je realita podle něho „soustavou funkcionálních závislostí a souvislostí právě tak, jako je výsledkem určitého hierarchizovaného souhrnu funkcionálních závislostí i každý objekt. „O přírodních vědách říká Váross (231), že zkoumají funkcionální závislosti ve fyzikální i biologické oblasti. Tím mu vzniká subjektivní prvek již do vnější reality samé.

Városova kniha obsahuje mnoho cenného materiálu, jmenovitě psychologického a je tam i nemálo dobrých myšlenek. Ze velmi výstižnou považují jeho obecnou charakteristiku filosofie (111—112). Váross správně navrhuje jako metodu axiologie postup od řešení problémů hodnocení k problémům hodnoty a ne opačně. Vytvořit si nejprve spekulativně pojem hodnoty a jemu přizpůsobovat pojem hodnocení je metodou axiologie idealistické.

V poučném pojednání o psychologickém základu hodnocení postrádám výklad o démonických nebo přímo zločinných tendencích lidstva. Váross se mylí, když se domnívá, že „protiklady egoismus—altruismus a dobro—zlo se psychologicko-axiologickou analýzou přesouvají z horizontální roviny do vertikální, čímž vlastně přestávají být protiklady, ale stávají se stupni souvislé hierarchické osy (197). Váross s domnívá, že každé egoistické jednání můžeme dedukovat z předcházejícího primárního hodnocení a každé altruistické jednání že lze zdůvodnit předcházejícím hodnocením sekundárním (198). To je základní omyl. Právě v pudové společnosti primitivů nebývá náležitě vyvinut egoismus a převažuje stádnost. Teprve na určitém stupni vývoje se společnost individualizuje a s touto individualizací narůstá i egoismus. To jsou fakta sociologicky prokázaná. Zlo určité není zapříčiněno jen pudy. Dobro i zlo vyvěrá z pudů, ale teprve na určitém stupni vývoje lidské společnosti se staví do zřejmého protikladu. Zvířata přece nejsou zločinná, zlo se koná často při plném vědomí, existují důmyslně organizované vraždy. Zločinné tendence v lidstvu propukají v plné síle jmenovitě za války. Problémem je, kde se vzalo tolik zvrhlé zločnosti za nacistického režimu v národě tak vyspělém a kultivovaném jako je národ německý. Velikou vinu zde mají také filosofie: rasistické teorie, Spenglerovo učení o zániku Západu, ale také filosofie Klagesova, tedy i sekundární hodnocení intelektuální, které Váross tak vysoko hodnotí proti primárnímu a vidí v něm zdroj mravnosti.

Při výkladu o druzích hodnot nedovede Váross jednotlivé druhy přesně definovat. Jednotlivé druhy se mu překrývají, jeho charakteristiky druhů hodnot jsou neurčité. Jednotlivé objekty jsou sice hodnotné z více hledisek, ale to neznamená, že hodnoty samy se překrývají a že druhy hodnot nelze přesně stanovit.

O ideálech a jejich vzniku uvádí Váross mnoho správných pozorování. Ale k definování vše-

lidských ideálů, k nimž celé lidstvo, nuceno svou přirozeností, směřuje jako k nejvyšším všelidským hodnotám, Váross nedospěl. A přece jen na stanovení těchto ideálů metodou vědeckou lze postavit objektivní stupnici a systém hodnot co do výše. Váross naopak takový pevný systém hodnot pod vlivem Messerovým odmítá; činí tak proto, že má, stejně jako Messer, na mysli pouze idealistické spekulativní systémy.

Druhý díl mých problémů hodnoty bohužel nevyšel, řešení svrchu zmíněných problémů je naznačeno pouze v mých drobnějších pracích a Városovi nelze vytýkat, že k nim nepřihlédl.

U Várose se též nikde nedočteme, že existují tři nesouměřitelná kritéria hodnoty. Vedle základního kritéria, tj. výše hodnoty, existují ještě dvě kritéria: extenzity a intenzity hodnot, která jsou s prvním nesouměřitelná. Nelze např. objektivně rozhodnout, co je hodnotnější: zda vědecká nebo umělecká sláva, či zdraví.

Plně nutno naopak s Városem souhlasit v jeho popírání axiologického monismu, tj. redukování všech hodnot na společného jmenovatele — na slast (164). Váross správně uvádí ve shodě s Pfändrem, že mnohé naše záměry sledují docela jiný cíl než slast. Právě tak užitečnost nebývá vždy motivem jednání (189). Poznání a hodnocení Váross správně označuje za akty kognitivní (171). Psychologicky věrně objasňuje, jak hodnotící postoje mohou bránit objektivnímu poznání. Správně chápe též jedinečnost a neopakovatelnost hodnocení. Városovi je nutno dát zcela za pravdu, že každý předmět poznání vyžaduje aplikování postupu jemu přiměřeného (222), a že je nesprávné se domnívat, že mezi kvantifikovatelností a vědeckostí je přímá úměrnost. Úsilí zmocňovat se širé kvalit postupy kvantitativními má oprávněnost jen relativní. Takový postup může být jen pomocný a nestačí k postihnutí podstatných specifických kvalitativních jevů.

Proti Heydemu má Váross nepochybně pravdu, že existují normy individuální a že člověk si může sám poručit. Správné je i Városovo tvrzení, že hodnotící soudy jsou syntetické, protože stanoví reálný vztah k našim tendencím a ten v objektech přímo obsažen není.

Nelze tu zachytit všechny Városovy myšlenky, které jsou pro axiologii přínosem. To, že mám proti Városovým názorům některé námítky, neznamená, že bych jeho práci vůbec necenil. Jeho polemika proti mému stanovisku vedla mne také k novému jeho promýšlení a posléze k pevnému přesvědčení o jeho správnosti. Városova kniha je podnětná a mohla by vést k plodné diskusi o axiologických problémech, u nás tak dlouho zanedbávaných.

Blahoslav Zbořil

Igor Hrušovský: Probleme der Philosophie; vyd. SAV, Bratislava 1970, 216 str.; Problémy filozofie; Obzor, Bratislava 1970, 136 stran.

Publikaci obou nových knih I. Hrušovského je možno a třeba z mnohých důvodů (shrňeme je v závěru recenze) vřele přivítat.

Musíme nejdříve zdůvodnit, proč o obou knihách píšeme jen jednu recenzi. Německá podoba knihy totiž není „jenom“ překladem verze slovenské. Na druhé straně však obsahové rozdíly mezi oběma verzemi nejsou příliš velké. Ponecháme-li stranou rozdíly spíše formálního rázu (německá verze je opatřena jmenným rejstříkem, v německé verzi je resumé v jazyce francouzském, ve slovenské v jazyce slovenském, slovo „kontext“ ze str. 84 slovenské verze je na str. 136 německé verze zjevně chybně přeloženo jako „Kontakt“ atd. atp.), pak zjistíme, že existuje celkem třináct významnějších rozdílů mezi nimi.

Především — struktura kapitol i podkapitol obou knih je v podstatě stejná, ovšem až na to, že — ve slovenské verzi je v 11. kapitole navíc podkapitola s nadpisem Filozofia ako výsledok dejinnofúdskej praxe (s odkazem na poslední práce J. Zeleného). Ve třech případech — vždy v rozsahu 9—21 řádků — nalézáme ve slovenské verzi text, který v německé verzi chybí (o praxi v marxistické filosofii, proti fetišistickému operování s filosofickými pojmy s odkazem na „jistého sovětského filosofa“, E. Filovou a T. Münze a v posledním odstavci celé knihy souhrnně o autorově dialektickostrukturálním hledisku jako o principu — s dvojitým odkazem na názor M. Krále). V sedmi případech — vždy v rozsahu 3—10 řádků — jde o text, a kterým se shledáváme v německé verzi, nikoli však ve verzi slovenské (podrobnější interpretace Tondlovy kritiky mentality kultu, o tlaku na ideologické obory, proti prosazování momentálních ideologických a taktických hledisek ve filosofii, odsudek jednostranného služebného poslání filosofie, o ztrátě svobody konkrétních lidí tam, kde ztrácejí kontrolu nad existující společností, o demokratizaci společnosti až k její skutečné samosprávě, o modelech socialismu). Konečně pak k významnějším rozdílům patří, že v německé verzi se dvakrát jmenovitě odkazuje na Koskovo stanovisko a jednou na myšlenku Kołakowského, kdežto